

Agata Kowalska

Uitdrukkingen

Mieke Zijlmans

“Uitdrukkingen zijn het,” klinkt het bestraffend, “of, met een technische term: vaste verbindingen. Maar het zijn in elk geval géén

spreekwoorden, zoals jullie Nederlanders altijd meteen roepen wanneer ik zeg waar ik aan werk.” De Poolse neerlandica dr. Agata Kowalska-Szubert promoveerde op 12 juni aan de Leidse universiteit op haar proefschrift *De kool en de geit*, over vaste verbindingen in het Nederlands waarin een dieren- of plantennaam voorkomt.

● ALGEMENE WIJSHEID

Kowalska legt het verschil tussen spreekwoorden en uitdrukkingen nog maar eens een keer uit, zoals ze inmiddels gewend is te doen bij Nederlandse gesprekspartners. Een spreekwoord drukt een algemene wijsheid uit in een vaste zinsvorm: *men noemt geen koe bont of er is een vlekje aan*. En als men aan zo'n formulering iets verandert, gaat de algemene strekking ervan teloor, doceert ze.

Dat geldt juist niet voor een vaste verbinding: *een bok schieten* kan elke stoethaspel in elke situatie, desnoods terwijl hij *peentjes zweet*, en er verandert niets aan dat gegeven, ongeacht wat er tussen deze twee uitdrukkingen door wordt gestrooid. De ‘bok’ en de ‘peentjes’ dienen behouden te blijven, en het werkwoord liefst ook, maar het moet juist wel vervoegd worden, wil de spreker een zinnige opmerking maken.

Kowalska geeft in haar proefschrift een opsomming van alle hedendaagse Nederlandse vaste verbindingen met dieren- of plantennamen erin. Hoevel, álle? Voorzover ze te traceren zijn, tenminste. Volgens Kowalska bevatten de verzamelde Nederlandse woordenboeken zeer veel uitdrukkingen die geboren Nederlanders of Belgen helemaal niet kennen. Moge-

lijk ‘eendagsverbindingen’, speculeert ze over een onbekende kreet als *de geur van citroen*, die ooit ‘een vaag spoor van iets wat achter de rug is’ heeft betekend. “Mode-uitdrukkingen die niet ingeburgerd zijn en weer uit het gebruik verdwijnen”, denkt Kowalska. Maar sprekers van hedendaags Nederlands gebruiken ook uitdrukkingen die in geen enkel woordenboek voorkomen. De spreektaal is veranderlijk, en elke dag ontstaan er nieuwe uitdrukkingen.

● INVENTARISATIE

Geboren Nederlanders blijken vaak andere betekenissen aan uitdrukkingen toe te kennen dan het woordenboek doet, ontdekte Kowalska door navraag bij Nederlandse en Belgische proefpersonen. Ook de verschillende woordenboeken spreken elkaar regelmatig tegen in de betekenissen die ze geven. Zo betekent *de beest spelen* volgens Van Dale ‘opspelen, razen en tieren’, terwijl Koenen de uitdrukking verklaart als ‘zich misdragen’. Misschien is razen en tieren inderdaad te interpreteren als wangedrag, maar dat bedoelt Koenen vermoedelijk niet.

In totaal turfde Kowalska bijna vijfhonderd uitdrukkingen met een dieren- of plantennaam erin. Ze spitte het Woordenboek der Nederlandsche Taal – voorzover voltooid – door, en verder alle gerenommeerde Nederlandse woordenlijsten. Kowalska voerde haar onderzoek uit in het kader van een promotieopdracht van de Universiteit van Wroclaw in Polen, waar ze germanistiek studeerde, met Nederlands als bijvak. Ze spreekt uiterst correct, enigszins archaisch Nederlands. Het valt op dat ze het Nederlands puristischer behandelt dan veel moedertaalsprekers van het Nederlands.

Van de uitdrukkingen omschreef Kowalska de opbouw en de grammaticale structuur, de hedendaagse betekenis en interpretatie, en ze bekeek voor een deel van haar verzameling de herkomst en etymologie. Vaste verbindingen worden gebruikt om eigenschappen, emoties, handelingen, manieren en personen aan te duiden,

als tijdsaanwijzing (*zij liepen als hazen*), als omschrijving van een toestand (*de bloemen staan op de ruiten*, ‘het vriest’), en als waardeaanwijzing (*voor een appel en een ei*).

Om de zaak compleet te maken, bekeek ze vaste verbindingen waarin in een samengesteld woord een dieren- of plantennaam voorkomt, zoals in *in katzwijn liggen* en *apekool verkopen*.

Aardig aan het boek van Kowalska zijn vooral de lijsten met uitdrukkingen en hun betekenis, waardoor tamelijk onbekende verbindingen aan de vergetelheid ontrukkt worden. Wat te denken van *de poes sturen* in de betekenis ‘niet komen opdagen’. En *een snoek in een karpervijver*, een uitdrukking die duidt op ‘een vreemde, kritische persoon in een rustige omgeving’. Of *hooi dorsen*, wat neerkomt op ‘zinloos handelen’.

● HISTORISCHE SPIEGELS

Echt antwoord op de vraag waar elke uitdrukking precies vandaan komt, de historische achtergrond ervan dus, geeft Kowalska niet. Van vaste verbindingen als *met iemand de draak steken* meldt ze vindplaatsen tot halverwege de zestiende eeuw, toen draken nog een actieve rol speelden in het dagelijks leven. Maar voor het ontstaan van een zeker drie eeuwen oude uitdrukking als *een uiltje knappen* is er geen verklaring, al kunnen we daar wel naar raden. Dat is jammer, want juist de achtergrond maakt die uitdrukkingen zo leuk.

Desgevraagd houdt Kowalska het erop dat het Nederlands zo buitengewoon veel van dit soort uitdrukkingen kent omdat de meeste Nederlanders en Vlamingen in vroeger eeuwen het platteland als geboortegrond hadden. Ze stonden dicht bij de natuur. De vergelijking van mensen en hun daden met het gedrag van dieren en planten om hen heen lag daardoor voor de hand, is de theorie van de onderzoeker. Een uitdrukking dient om een dergelijke associatie van de spreker over te dragen op de toehoorder. Paarden hebben honger en eten daarom zo veel, en gort is droog, dus een dergelijk verband is gauw gelegd.

Agata Kowalska-Szubert, *De kool en de geit. Nederlandse vaste verbindingen met een dier- of plantelement*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden. ISBN 90 5434 058 4